

Branko BOŠKOVIĆ*

ELITA I DEMOKRATIJA

UVOD

Elita kao pojam zauzima veoma važno mjesto u političkoj, sociološkoj, ekonomskoj misli, čak i šire. Sve veći uticaj užih krugova ljudi koji se nalaze na vrhu neminovno je doveo do sve većeg interesovanja teoretičara za ovaj problem. Iako je danas uticaj elita, pogotovo političkih, mnogo veći nego što je ikada bio, Moska, Pareto i Mihels postavili su još prije skoro jednog vijeka osnove elitističke teorije. Bez obzira na kontekst vremena u kojem su stvarali i njegov uticaj na način na koji će koncipirati svoje teorije i neminovno imati manjkavosti zbog toga, uspjeli su da postave dobre temelje za dalju razradu problematike elita.

Džon Plamenac je jedan od teoretičara koji je pokušao da produbi i nešto dalje istraži radove pomenutih autora. Iako njegov doprinos u ovom dijelu nije veliki, u smislu da nije značajan dio svojih radova posvetio ovoj temi, ipak je ukazao na značaj elitističke teorije iz drugačije perspektive nego što je obično bio slučaj. Naime, Plamenac je posebno zainteresovan za probleme predstavničke demokratije, a kao najvažniji aspekt u ovom sistemu veliku pažnju posvećuje odgovornosti izabраниh predstavnika. U više navrata je kategoričan da je neposredna demokratija nemoguća a da je Rusoovski pristup odlučivanju, tj. donošenju odluka danas više nemoguć. Glavni uzrok ovome je uvećanje obima političkih jedinica, odnosno sve veći broj građana koji zakonski imaju pravo da utiču na proces donošenja odluka. Zato, smatra Plamenac, izbori treba da budu onaj čin kojim će svi građani imati priliku da doprinesu u donošenju odluka. Prema njegovom mišljenju, izbori nijesu sa-

* Mr Branko Bošković, Univerzitet Donja Gorica

mo čin glasanja i prostog odabira kandidata, jer politička odgovornost izabrane elite zavisi od građana i načina na koji je elita percipirana od strane građana.

U daljem tekstu elaborirano je Plamenčevo shvatanje tekstova Mihelsa, Moske i Pareta. On nije dodao ništa novo elitističkoj teoriji u njenom izvornom značenju, već je dopunio radove pomenuta tri autora i dao kritički osvrt, pokazavši značaj elitističke teorije za razumijevanje problematike predstavničke demokratije. Stoga je rad podijeljen u četiri dijela. U uvodnom dijelu se razmatra problematika elita uopšte, pri čemu se daju neke od definicija elita i teorija Plamenca o elitama, tj. autorima koji su prema njegovom mišljenju ključni za ovaj problem. To su tri go-repomenuta autora, Mihels, Moska i Pareto. Pažnja je posvećena i razlikama između njihovih teorija, u onom obimu koliko je važno za razumijevanje Plamenčevih razmatranja o elitama. Plamenac pravi razliku između akademskog i anarhističkog napada na demokratiju a upravo je akademski opus koji pripada Mihelsu, Moski i Paretu. Drugi dio predstavlja osvrt na Plamenčevo razumijevanje demokratije, prije svega predstavničku demokratiju i pregled kritike Mihelsa i njegovog zakona oligarhije. Važno je naglasiti da se u skladu sa argumentacijom Plamenca, problematika odgovornosti elita proteže kroz cijeli rad. Treći dio rada uključuje Plamenčevo razumijevanje Paretovih i Moskinih radova, sa posebnim osvrtom na Moskine teze o racionalnosti, odnosno obaviještenosti građana o političkim tokovima. Posljednji dio rada odnosi se na Plamenčevu podjelu tipova vođstva. Kroz definisanje menadžmenta, upravljanja i vođstva u užem smislu, pojašnjava se njegovo razumijevanje odnosa građana i izabranih predstavnika.

KONCEPT ELITE

Demokratija je i teorijski i u praksi pojam koji se prečesto spominje da bi ga potpuno razumjeli i objasnili. Još od vremena antike pa do XXI vijeka, demokratija kao pojam značajno je izmijenila svoj izgled i teorijska podloga na kojoj je ovaj sistem počivao je znatno drugačija danas. Trend razvoja i usložnjavanja društva i društvenih procesa doprinio je komplikovanju demokratije i dao dodatni podstrek za proučavanje ovog složenog pojma. Aristotel je ubrajao u loše oblike vladavine, aludirajući na to da je masa nesposobna da sama upravlja. Današnji kontekst je svakako drugačiji, i kao što i sam Plamenac govori, neke teorije demo-

kratije i uopšte teorije upravljanja društvom više nemaju smisao kakav su imale u vremenu kada su pisane. Konkretno, kada govori o Rusoovoj *opštoj volji* kaže: „[T]o učenje ima smisla kada se primeni na vrstu zajednice koju je Ruso imao na umu ... ali ne i kada se primeni na ogromne predstavničke demokratije koje su se u poslednjem veku pojavile na zapadu” (Plamenac, 2006: 13,14).

Jedan od ključnih aspekata savremenih demokratija je da su države danas postale isuviše velike da bi direktna demokratija bila moguća. Naravno, u nekim slučajevima je to moguće, čak i poželjno, ali predstavnička demokratija je dominantni tip i, kako se u praksi pokazalo, jedini vid na duže staze održivog političkog sistema. Upravo ovdje se dolazi do jednog od osnovnih problema današnjeg demokratskog sistema a to je činjenica da je predstavnička demokratija kontroverzan pojam. Političke elite imaju sve veću moć, pogotovo ako se radi o državama koje su ekonomski i vojno jake, pa je samim tim i njihov uticaj sve veći. Šumpeterova definicija „demokratskog sistema” ide u prilog navedenoj argumentaciji: „demokratski sistem je onaj institucionalni oblik donošenja političkih odluka u kojima pojedinci stižu do moći donošenja odluka sredstvima konkurentne borbe za glasove naroda” (Schumpeter, 269). Neophodno je da postoji dio društva koji određenim putem, u demokratiji su to izbori, dobija legitimitet da donosi odluke koje su opšteobavezujuće i za dobro svih građana. Ovo je indirektno i teza koju zastupa Plamenac a koja se dalje elaborira kroz njegovu analizu elitističkog pristupa demokratiji. Važno je naglasiti da je Plamenac pisao u vremenu kada su manipulacije od strane elite bile znatno drugačije po sadržaju nego što je to slučaj danas. Odnosno, posmatrano iz drugog ugla, politička elita, a sa njom i ekonomska i ostali uticajni krugovi imaju mnogo razvijenije mehanizme koji mogu negativno uticati na odgovornost, na kojoj Plamenac bazira svoju teoriju. Tako Higli upozorava da „teorija ne razmatra da elite često zavaravaju birače izokretanjem ili zadržavanjem informacija ili tajnim pregovorima pojedina pitanja potpuno sklanjaju sa dnevnog reda” (Engelstad, Gulbrandsen, 250). Ova teza neće biti razmatrana u radu zato što joj Plamenac ne posvećuje dovoljno pažnje, ali je značajna da ukaže na potencijalne nedostatke pristupa i posebno različit karakter okolnosti u odnosu na vrijeme kada je on pisao.

Jedan od utemeljivača teorije elitizma, Pareto, generalno definiše elitu kao „kласu ljudi koji su nastali od onih koji su postigli visoke ciljeve u aktivnostima kojima su se bavili” (Hartmann, 12). Hartman navodi još

dvije definicije elite, a koje su opšte i prihvatljive za ovaj rad: društvena grupa koja se izdvaja po visokoj kvalifikovanosti i mogućnostima i voljom za postizanjem (Brokhaus enciklopedija), ili po specifičnim vrijednostima ili djelima (Mejerov enciklopedijski leksikon) (Hartmann, 2). Važno je naglasiti da Pareto nije imao na umu materijalnu moć već je mislio na sve vidove aktivnosti, među kojima i političku (*Ibid.*). I Pareto i Moska, kao drugi veoma važan teoretičar elitizma, dosta govore o tome da se elite samoreprodukuju a da nasljedni faktor često igra presudnu ulogu. Zbog ovog, ali i drugih faktora za koje ovdje nema prostora da budu dodatno pojašnjeni, elita je uvijek u prednosti nad ostatkom društva i uvijek ima veće šanse da zadrži preimućstvo, iako se argumentacija Pareta i Moske razlikuje u pojedinim aspektima. Važno je naglasiti da i navedena dva autora, kao i Mihels, ne govore uvijek elita, već poistovjećuju više pojmova, pa koriste termine kao što su vladajuća klasa, gornja klasa, aristokratija i sl., a to će biti važno za dalji dio teksta jer se svi ovi, zajedno sa još nekim terminima, koriste u istom kontekstu. Plamenac se ne bavi demokratijom sa stanovišta emiprizma već joj pristupa teorijski i razmatra „napad na demokratiju kao na varku ili iluziju” (Plamenac, 2006: 38), pa navodi dva napada na demokratiju: *anarhistički* (anarhoamarksistički) i *akademski*. Imajući u vidu temu ovog rada, fokus je na akademskom napadu zato što je u ovom dijelu Plamenac pokušao da približi probleme elitizma, pa je i najviše koncentrisan na radove Moske i Pareta, koji su i utemeljivači elitističkog pristupa, ali se u ovom dijelu bavi i Mihelsovom *gvozdenim zakonom oligarhije*. Međutim, neophodno je naglasiti da Plamenac ne razvija sopstvenu teoriju elite i demokratije već interpretirajući Mosku i Pareta predočava ono što je po njegovom mišljenju problematično i što je neophodno dodatno elaborirati. Ono što želi pokazati kroz ovakav pristup je da pruži razloge „zašto ne možemo, zbog toga što je političko ponašanje uglavnom nelogično ili što svugde postoje elite, da zaključimo da je demokratija iluzija” (Plamenac, 2006: 41). Osim toga, Plamenac kao najvažnije obilježje demokratije navodi odgovornost, tj. odgovornost vladara prema potčinjenima.

Prije analize radova Mihelsa, Moske i Pareta, koje smatra akademskim skepticima, Plamenac kroz kritiku anarhista i donekle marksista daje uvodne napomene koje se mogu odnositi i na pristup tri prethodno navedena autora. Iako ne direktno, sljedeća četiri razloga koja čine buržoasku demokratiju varkom imaju bliske veze sa argumentima Mihel-

sa, Moske i Pareta, a to su: vlast uvijek pripada bogatima ako postoje velike nejednakosti u društvu, vlast je uvijek u vrhu političke organizacije, vođe se isuviše brzo odvajaju od sljedbenika i položaj bogatih je uvijek bolji zato što raspolažu sa više informacija (Plamenac, 2006: 46, 47).

DEMOKRATIJA I ELITA

Demokratija kao oblik vladavine u suprotnosti je sa elitističkim pristupom iz dva razloga: teorije elite suprotne su osnovnom postulatu demokratske misli koja navodi implicitno jednakost individua a takođe, vladavina manjine suprotna je demokratskom postulatu vladavine većine (Botomor, 2008: 23). Međutim, ako se šire posmatra problematika vladavine, jasno je da je vladavina naroda nemoguća. Stoga, neophodno je naći efikasan i održiv sistem odabira vodećih rukovodilaca ali na način da je interes naroda dominantan u odnosu na lični interes vođa. Način izbora vlasti neće biti razmatran u ovom radu ali je od ogromnog značaja za održavanje demokratskih principa i uopšte uspostavljanje stabilnog demokratskog sistema. Opšte i jednako pravo glasa fundament je demokratske vlasti, ali i dalje nedovoljan da ograniči vlast u zloupotrebama, pa je zato neophodno stvoriti mehanizme odgovornosti političke elite.

Sam termin elite je veoma razuđen i različito se može shvatati, ali kod Plamenca je svakako dominantna politička elita i već na samom početku on uviđa da je problem odgovornosti prisutan. „... neki funkcioneri ne samo da imaju mnogo veću vlast od drugih, nego su u mnogo boljem položaju da vrše nezvaničan uticaj i manipulišu javnim mišljenjem” (Plamenac, 2006: 52). Dakle, nejednakosti postoje čak i između pripadnika elita, tj. onog dijela društva koji ima političku moć. On je svakako svjestan ovog problema i kaže da „uvek postoje ljudi koji su drukčiji od ostalih zato što se njihova priznata dužnost da donose odluke na osnovu kojih se očekuje ili zahteva da drugi deluju” (Plamenac, 2006: 59). Prema mišljenju Plamenca, teorije elite ne podržavaju ovakve nejednakosti, u smislu da ne teže održavanju ili eventualnom povećanju razlika, ali ono što je važno je to da su elitisti svjesni činjenice da ove razlike moraju opstati i da se ne može puno uraditi na njihovom smanjivanju.

Interpretirajući Mihelsa, Plamenac na samom početku indirektno ograničava polje analize i kroz kritiku Rusoa demokratiju vidi isklju-

čivo kao predstavničku. Mihels smatra da je predstavnička demokratija nemoguća u velikim državama pa je to razlog što „demokratija izgleda kao varka, a ne zbog činjenice da su tvorci zakona i politike izabrani” (Plamenac, 2006: 56). Suština Mihelsovog argumenta je da u svim organizacijama, a posebno u političkim partijama, koje on i uzima kao primjer svoje teorije, vlast prelazi u ruku malog kruga ljudi, obično onih koji su na vrhu hijerarhijske ljestvice. Oni koji imaju moć, sve više je preuzimaju i jačaju svoju poziciju. Zato je problem predstavničke demokratije taj da ona dovodi u pitanje odgovornost izabраниh, tj. da birači nemaju pravu moć u svojim rukama zato što je predstavnička vlast uništava. Plamenac, međutim, dobro primjećuje da Mihels ne razmatra problem odgovornosti, odnosno da ne daje sistematsko objašnjenje ovog pojma ali i to da Mihels ne nudi alternativu za prevazilaženje ovog problema. Njegova argumentacija je dvostruka: sve organizacije teže da postanu oligarhijske ili autoritarne i da politički sistem ne može funkcionisati bez ovih organizacija (Plamenac, 2006: 58). Problem je u tome da drugi dio uopšte nije razrađen, dok je Mihels prvu tvrdnju pokazao kroz problematizaciju oligarhijskih tendencija u političkim partijama.

Kao što je već i rečeno, Plamenac kroz teoriju gvođenog zakona oligarhije ukazuje na to da je odgovornost elita ključni problem demokratije i da je skoro nemoguće da vođstvo bude potpuno demokratsko. Odgovornost elita on čak pozicionira kao jedan od načina mjerenja demokracije jednog sistema, ukazujući na to da je ljudska priroda takva da se odnosi moći razvijaju uvijek jednosmjerno, tj. da sticanje moći ne dovodi do povećane odgovornosti već suprotno, da je ljudima urođeno da se *udaljavaju* od sljedbenika i gube direktnu odgovornost pred njima. U zavisnosti od toga koliki je stepen odgovornosti u ovom smislu, sistem je više ili manje demokratski. Sam Plamenac ipak ne nudi model prevazilaženja ovog problema niti daje sopstvenu teoriju o tome kako prevazići problem odgovornosti u predstavničkoj demokratiji. Ono što je očigledno je da je dobro razumio problem odgovornosti i neracionalnosti stanovništva. Neracionalnost je ovdje upotrijebljena u kontekstu kako je Plamenac razumije, a iako je nigdje direktno ne pominje, očigledno se radi o kritici teorije racionalnog izbora. Naime, on vjeruje da građani nisu sposobni da sami donose odluke, pogotovo kada su u pitanju velike zajednice u kojima je nemoguće da svi, prije svega, budu dovoljno zainteresovani za probleme koji su na dnevnom redu. Iz tog razloga, predstavnička vlast je neophodan mehanizam opstanka

društva, a političke partije i interesne grupe ipak su imale značajnog doprinosa demokratiji. „... grupe za pritisak i stranke, naročito one velike, pomažući da zahtevi budu umereni i jasnije izloženi, a pogađanja i kompromisi realni i predlažući alternative politike i iznoseći razloge za i protiv njih, mogu omogućiti da javni poslovi budu razumljiviji” (Plamenac, 2006: 65). S druge, strane, ovakvo djelovanje doprinosi odgovornosti jer građani imaju bolji uvid u politiku koju vlast sprovodi. Mihels, kaže Plamenac, nema ovo u vidu, već smatra suprotno, da je demokratija nemoguća ako političke partije i interesne grupe nisu demokratske. Ova teza svakako nije održiva jer veliki broj političkih partija danas a ni u vrijeme kada je Mihels pisao, kao i Plamenac nijesu bile demokratski ustrojene, pogotovo kada je izbor lidera u pitanju, a sve to je bio slučaj u demokratijama zapadne Evrope.

Važno je naglasiti da i Mihels na početku svoje studije posmatra organizacije kao pozitivne u smislu da je demokratija nemoguća bez organizacija kao što su političke partije i interesne grupe. „Ovo je”, on tvrdi, „jedini način da radnička klasa stvori politički otpor, zato što je proletarijat individualno najslabija karika u društvu i kao takav ne može se odbraniti od onih koji su ekonomski moćniji” (Hartmann, 16). Argument koji odiše marksističkim prizvukom ali koji vrlo dobro približava poziciju Mihelsa prema značaju političkih partija kao agregatora interesa bespomoćnih pojedinaca.

Na kraju, Plamenac ne podržava Mihelsovu teoriju iako se u izvješnom stepenu slaže sa određenim tvrdnjama koje su već navedene. Mihels nije dovoljno razvio osnovne pojmove koje je upotrebljavao u svojim tvrdnjama (interes, vrste interesa, odgovornost, razlika, inkompatibilnost) (Plamenac, 2006: 71), pa je očigledno da Plamenac nije bio u mogućnosti da da kritiku sa aspekta koji je njemu najbliži, a to je sa aspekta demokratske teorije koju zastupa. Iako je ukazao na ključne protivrječnosti Mihesove teorije, probleme vladajućeg kruga ili oligarhije koja se stvara u svakoj organizaciji, ali kao što je i rečeno, nije dao putokaz kako bi ih prevazišli. A osim toga, politički sistem je znatno komplikovanija cjelina od političke partije ili interesne grupe, opšte uzevši od bilo koje organizacije, pa je prema tome nemoguće izvesti jednake zaključke, tj. prostom logikom zaključiti da jedno proizilazi iz drugog. Manjina može imati vlast u organizaciji i biti dominantna, ali ako je to slučaj u političkim partijama u nekom sistemu, ne mora da znači da će i cijeli sistem, pogotovo ako je demokratski, biti nužno tako koncipiran.

Plamenac je samo ukazao na to da je „Politički sistem demokratski ako deluje na takav način da osigura da oni koji donose zakone i ostvaruju politiku budu odgovorni pred narodom” (Plamenac, 2006: 72).

PLAMENAC I ELITISTIČKA TEORIJA

Elita i ostatak zajednice razlikuju se u dva ključna aspekta: vlast i uticaj (Plamenac, 74). Vlast i uticaj donose eliti moć, dominaciju i faktički okreću naopačke teoriju demokratije jer manjina postaje dominantna, a demokratija kao sistem treba da obezbijedi upravo suprotno, da manjina nema toliku moć, odnosno da je pod kontrolom. „Istina je da uvek postoji manjina koja vlada i većina kojom se vlada i, prema tome, manjina koja „svoju volju nameće” većini; ipak, izbori i druge stvari prave razliku” (Plamenac, 75). Plamenac ovdje pominje „kruženje elita”, pojam koji je Pareto uveo, ali ne ulazi detaljno u njegovo obrazlaganje i značenje. Ljudi na vlasti se mijenjaju, niko ne ostaje vječno na određenom položaju i samim tim poredak se mijenja kao i pravila koja u datom sistemu važe (*Ibid.*). Ali postoji saglasnost da vlast mora pripadati manjini jer je to jedini efikasan način upravljanja društvom. Prostor ne dozvoljava dublje ulaženje u problematiku kruženja elita, ali je neophodno dati makar prikaz Paretove argumentacije. Istorija čovječanstva je istorija smjenjivanja elita, a elite su privilegovani slojevi koji se prvo stvaraju, učestvuju u borbi za vlast, vladaju, te nakon toga padaju u dekadenciju i bivaju zamijenjene novim elitama. Dok traje ovaj proces, u ostatku društva ili nevladajućoj eliti, stvara se nova svijest i ambicije čije se težnje usmjeravaju ka preuzimanju vlasti. Iz tog razloga elita na vlasti mora voditi računa o ovim interesima, inače će u suprotnom doći do revolucije i smjene vlasti. Iako svoju teoriju formuliše široko i obuhvata mnoge aspekte društva, ipak se može reći da je osnovni element Paretove teorije psihološki. Pored svega, Plamenac ne razmatra ovaj pristup Pareta već kao što je rečeno, navodi samo to da svaka nova elita donosi sa sobom nešto novo. Jedino u čemu se slaže sa Paretom je da je za politiku neophodno imati nešto više od znanja i karaktera, a to imaju oni koje Pareto naziva lisicama, a nasuprot kojima su lavovi, odani i beskompromisni (Plamenac, 84–5).

Način izbora kandidata zaokupljuje pažnju Plamenca, ali čini se ne u dovoljnoj mjeri. Naime, predstavnička demokratija krucijalno zavisi od izbora jer kao što je i naglašeno, jedan od ključnih elemenata de-

mokratskog sistema je opšte i jednako pravo glasa. Međutim, u nekadašnjem komunističkom bloku postojalo je opšte i jednako pravo glasa a sistem je bio sušta suprotnost demokratiji. Čak i u tumačenju Plamenčeve problematike odgovornosti elite ili prosto rečeno vlasti, a imajući u vidu da je odgovornost problem koji mu zaokupljuje najviše pažnje, u ovim sistemima vlast je bila potpuno neodgovorna prema građanima. Stoga, način izbora elita zasluživao je više prostora u analizi ponašanja birača i vlasti. Plamenac kroz analiziranje Moskinih argumenata o tome da li su birači potpuno slobodni i da li racionalno biraju kome će dati glas pokušava da jedino napravi razliku između preuzimanja vođstva i nametanja svoje volje drugima. Citirajući Mosku, očigledno je da se birači ipak ne ponašaju isključivo u skladu sa svojim preferencijama i željama jer se prevashodno vodi računa o tome da se glasovi ne rasipaju, jer u suportnom svaki od tih glasova gubi svoj značaj (Plamenac, 76). Ovakav pristup se može tumačiti tako da elite u stvari nameću svoju volju drugima jer je veoma rijetko da kandidat koji nema podršku partije ili makar slične organizacije koja stoji iza njega odigra značajnu ulogu na izborima. Preuzimanje vođstva ipak ostaje nejasan pojam i Plamenac ne završava misao kada želi da navede razliku između ova dva pojma. Jedino što se može zaključiti je da ukazuje na protivrječnosti Moskinih tvrdnji, tj. da on obje konstrukcije upotrebljava istovremeno ne vodeći računa o različitim značenjima ova dva pojma.

Iznoseći Moskinu argumentaciju o dodatnim elementima neophodnim za zaštitu građana, pa i više od toga, za obezbjeđivanje funkcionalnosti sistema, Plamenac navodi da Moska nije demokrata ali da podržava ustavnu vladavinu (Plamenac, 76). Prije svega, Moska potvrđuje da zakoni predstavljaju ključni element sistema, tj. da čak i sama sigurnost pred zakonom nije dovoljna već će prevashodno zavisiti od odnosa vlasti i građana. Plamenac se nadovezuje na ovu tezu i dopunjava argumentaciju Moskinom tvrdnjom da zakon „mora biti poštovan u duhu. Moraju postojati načela morala i pravde koje zakonodavci, sudije i birokrate, poštuju” (Plamenac, 77). Osim toga, on pronalazi u stavovima Moske argumente kojima ovaj ima predstavničku demokratiju na umu, a prije negoli i to bude moguće, moraju biti ispunjeni određeni uslovi koji će omogućiti uspostavljanje predstavničkog sistema. Prije svega, određeni stepen ekonomskog razvoja, ali i da postoji sekularna država u kojoj postoji i intelektualno razvijeno stanovništvo. Zaključak do kojeg Plamenac ovdje dolazi je da je demokratija prihvatljiva čak ia-

ko zaista ne postoji u potpuno razvijenom i utvrđenom obliku, ali ako svi vjeruju u to da imaju isti stepen zaštite, da je zakon isti za sve, onda postojanje ovakvog sistema nije loše i prihvatljivo je.

Moska je ubijeđen u to da demokratija nije moguća i da je suprotnost izvornoj težnji demokratske teorije da većina ima presudan uticaj. „Demokratija nije moguća i vladavina je nametanje volje manjine većini: ipak, važno je da glasači ne budu zaplašeni ili podmićeni. Isto tako, važno je da postoji sloboda govora i udruživanja” (Plamenac, 78). Kritikujući pristup Moske u ovom dijelu, Plamenac dokazuje da je pristalica i zastupnik slobode mišljenja i djelovanja ali i zastupnik savremene demokratske teorije. Naime, prema njegovom mišljenju, Moska ne tretira neki od arhaičnih vidova provjere sposobnosti za glasanje, kakve su ranije postojale jer je racionalnost izbornog tijela svakako diskutabilna. Ali, ono šta on zaista ima na umu je neki vid ograničenog prava glasa koje je bilo karakteristično za zemlje zapadne Evrope prije uvođenja opšteg prava glasa. Razne vrste cenzusa, od kojih je imovinski bio dominantan, ograničavali su najveći dio stanovništva i ostavljali mogućnost odlučivanja malom dijelu društva, koji je zakonski imao pravo da odlučuje u ime svih na izborima. Sam Moska je smatrao bogatstvo važnim faktorom političke moći (Hartmann, 10). Osim toga, Moska govori i da je intelekt bitan, odnosno da intelektualna superiornost elite doprinosi njenom održavanju i reprodukciji. Ovo je posebno očigledno u „pozitivnim karakternim crtama (kao što su hrabrost u bitkama ili izdržljivost u odbrani), koje su obično povezane sa ‘višim klasama’” (*Ibid.*). Zato što je većina stanovništva, odnosno dio koji ne pripada eliti značajno ograničen zbog navedenih nedostataka koje ima elita tj. manjina u društvu, oni nemaju mogućnosti da postignu maksimume zato što nisu dovoljno spremni da sami postignu sve ono za šta elita ima sve predušlove. Ovakav odnos dodatno je ojačan u stabilnim sistemima gdje su društveni odnosi čvrsti, postoji jaka tendencija ka monopolizaciji od strane elite (Hartmann, 10). Plamenac ovdje sa razlogom postavlja pitanje kojim se lako može diskreditovati prethodna teza Moske: „Zašto pretpostaviti da samo manjina poseduje sposobnosti koje bi primorale vladare da budu odgovorni pred njom?” (Plamenac, 78). A suština je u tome da Moska nije dao odgovor na ovo pitanje (*Ibid.*). Kao dodatni problem u argumentaciji Moske, Plamenac zaključuje da on nigdje ne ispituje uticaj veličine izbornog tijela niti izvodi vezu između tipa izbornog sistema i odgovornosti kandidata. Naime, kao što je već pome-

nuto u prethodnom dijelu rada, odgovornost izabranih zvaničnika, koji se mogu nazivati raznim imenima, ali svi zajedno čine vlast, a obzirom na to da se očekuje da su oni koji su izabrani bolji od većine, elita ovdje nije pogrešan izraz. Izborni metodi mogu imati odlučujući uticaj prije svega na legitimnost izabranih kandidata ali i na njihovu direktnu odgovornost u zavisnosti od toga koji izborni metod se koristi. Međutim, Plamenac ne pronalazi ništa od ovoga u teoriji Moske.

Ono što, prema mišljenju Plamenca, jeste bio problem za teoriju Moske, ali istovremeno i za Mihelsa, jesu okolnosti u kojima su pisali svoja djela. Naime, obojica su stvarali u periodima kada je demokratija bila na najnižem mogućem nivou ili uopšte nije postojala, a alternative koje su imali mogućnosti da vide bile su daleko od demokratskih. Nepobitna je činjenica da je nemoguće potpuno izaći iz okvira u kojima postojimo. Kako sam Plamenac kaže „sugerisem samo da bi njihova uverenja, da su živeli u zemljama sa dužom i snažnijom parlamentarnom ili demokratskom tradicijom, možda bila drugačija” (Plamenac, 79).

Pareto je u manjem obimu zastupljen i kritikovan od strane Plamenca zato što ne razmatra dovoljno institucije demokratije i problem demokratske teorije već se bavi društvenom promjenom (Plamenac, 80). Na njegovim argumentima Plamenac gradi dva argumenta važna za demokratsku teoriju a to su da je ljudsko ponašanje neracionalno i da su za politiku elite mnogo važnije od masa. Naime, nije dokazano da je politički sistem, odnosno oblik vladavine, iole zavisan od racionalnosti birača pa se ne može tvrditi da je neki oblik kao npr. oligarhija nemoguć zato što su birači neracionalni. Ovdje je ipak neophodno objašnjenje. Naime, način funkcionisanja demokratskih sistema je takav da se građani upoznaju sa problemima u društvu. Samim tim, određeni stepen racionalnosti je mnogo veći nego što bi to bio slučaj u drugim, manje demokratskim oblicima vlasti. Osim toga, slobode koje su zagarantovane u demokratiji dodatno osnažuju civilno društvo koje stvara mehanizme pomoću kojih se vlast direktno ili indirektno ograničava, ali koji stoje građanima na raspolaganju u kontroli vladajućih krugova. Uloga medija je nezaobilazna, pogotovo danas, mada je to svakako bio slučaj i u vrijeme kada je Plamenac pisao svoju studiju, neki mediji mogu poslužiti i kao određeni vid edukacije građana. Prema tome, u ovom vrlo kratkom obrazloženju jasno je naznačeno koliko građani u demokratskom sistemu imaju realnije mogućnosti da se racionalno ponašaju nego što bi bio slučaj sa sistemima u kojima je kontrola opozicije na-

metnuta. Totalitarni ili autoritarni režimi ostavljaju vrlo malo prostora kritici, tj. sva kritika je ilegalna i veoma mali dio stanovništva je upoznat sa realnim stanjem pa je i to razlog znatno smanjene „uračunljivosti” biračkog tijela u ovakvim vladavinama. S druge strane, Plamenac potvrđuje da „[N]ije očigledno da je političko ponašanje manje racionalno od drugih vrsta ponašanja” (Plamenac, 81). U ovom kontekstu Plamenac kaže da je predstavnička demokratija drugačija od neposredne u tome što građani u predstavničkom sistemu nemaju uticaja na donošenje odluka već to rade njihovi predstavnici. Jedino su primitivna društva mogla priuštiti sebi takav sistem da se svi sakupe i zajednički odlučuju. Ali da bi predstavnička demokratija uopšte imala smisla i ispunila cilj postojanja, neophodna je odgovornost izabраниh predstavnika. Posebno je interesantno i prije svega korektno zapažanje Plamenca, koje je već naznačeno i koje proizilazi iz teze o racionalnosti biračkog tijela, a to je da odgovornost ne zavisi od toga da li su građani *dovoljno* racionalni. Djelotvorna odgovornost moguća je jedino „da birači, više nego što većina birača to može biti, budu bolje obavješteni o namerama kandidata ili partija i posledicama tih namera” (*Ibid.*). Međutim, ovako usko tumačenje bi u potpunosti odbacilo mogućnost postojanja predstavničke demokratije pa Plamenac naglašava da mora postojati šire tumačenje te da opšta obaviještenost, ne samo da je nemoguća nego i nije neophodan uslov postojanja predstavničke demokratije.

Pogrešno bi bilo zaključiti da Plamenac na kraju ne pridaje nikakav značaj obaviještenosti, tj. racionalnosti birača. Racionalnost zavisi od obaviještenosti jer ukoliko birač ne zna šta nudi svaki od kandidata ili partija ili koja su pitanja važna za svakog od njih i na koji način će im pristupiti, racionalan izbor je nemoguć. Zato naglašava da kriterijumi racionalnosti ne smiju biti visoko postavljeni a neophodno razumijevanje izbora zavisi od situacije kao i vrste izbora o kojima je riječ. Stoga, sam čin izbora dobija na značaju a izbor „znači donošenje svesne odluke, a sve što zaslužuje da se nazove svesnim izborom zahteva *neko* razumevanje situacije u kojoj se on pravi i alternativa koje su na raspolaganju onome ko bira” (Plamenac, 82). Politička odgovornost, kaže on, razlikuje se od drugih po tome što zavisi od razumijevanja onih pred kojima je odgovoran. Posmatrano iz drugog ugla, čovjek je odgovoran za svoje postupke i sam bira način na koji će se ponašati, međutim, kada se radi o političkoj odgovornosti, ona ne može postojati ukoliko građani ne razumiju suštinu djelatnosti izabраниh predstavnika. „Ako ho-

ćemo da onaj ko je izabran bude odgovoran pred svojim biračima, oni moraju razumeti šta rade kada ga biraju, a to ne mogu ako ne razumeju prirodu položaja na koji ga biraju” (Plamenac, 83). Čini se da je ključni argument, koji Plamenac ipak nigdje direktno ne pominje, da vlast mora biti smjenjiva. Odnosno, birači moraju biti svjesni činjenice da imaju mogućnost da na narednim izborima smijene one koje su izabrali ukoliko nisu zadovoljni postignutim. I upravo je za ovakvo postupanje neophodno razumijevanje, makar u određenom stepenu, funkcionisanja političkog sistema i vlasti uopšte, jer je to jedini način da birač može svjesno da napravi procjenu efikasnosti izabranih predstavnika. Jer u suprotnom, ako ne postoje očekivanja, utemeljena u realnosti političke zajednice, nemoguće je odrediti u kom stepenu su ciljevi i dosegnuti.

VRSTE VOĐSTVA

Plamenac je kroz pristup elitističkoj teoriji, fokusirajući se na Mihelisa, Mosku i Pareta, uglavnom pokušao da uvidi koliko je realno očekivati da elite koje preuzimaju vlast budu odgovorne pred svojim građanima. Kroz kritike, prihvatanje ili odbacivanje teza navedenih autora, stavlja do znanja da su elite ipak mnogo važnije od masa, čak na jednom mjestu decidno to iskazuje, kritikujući tezu da masa uvijek prati elite (Plamenac, 84). Pomenutim autorima takođe prigovara, u kontekstu navedene argumentacije, da nisu dovoljno pažnje posvetili vođstvu i vrstama vođstva, pa ovoj temi posvećuje dosta pažnje i na kraju pravi podjelu vođstva na tri tipa.

Razlikovati tipove vođstva važno je iz razloga što Plamenac želi da pokaže da različite vrste upravljanja dovode do nastanka različitih tipova većine, tj. onih koji nemaju direktnu moć i uticaj i upravljača. Dakle, tip organizacije ima veliki uticaj na odnos nadređenih i podređenih. Plamenac ovdje prigovara Paretu i Moski da, iako prave razliku između različitih vrsta elita, ne uviđaju razliku između onih vrsta elita koje su značajne za predstavničku demokratiju (Plamenac, 85). Zato je važno odrediti odnos mase i elite, odnosno većine i manjine, jer uticaj većine varira zbog vrste vođstva, tako da ono što se često pripisuje većini a to je pasivnost, ne mora uvijek da znači i potpuno odsustvo aktivnosti i uticaja (*Ibid.*). Vođstva Plamenac dijeli na menadžment, upravljanje i vođstvo u užem smislu.

Za politiku i demokratiju uopšte menadžment je najmanje značajan zato što je najmanje zastupljen, obično u partijama i interesnim grupama. Menadžment postoji u okviru jedne te iste organizacije pa se obično povezuje i sa istom radnjom ili skupom aktivnosti. Menadžeri obično usmjeravaju rad ali kao što kaže Plamenac, upravljači su oni koji češće donose pravila i što je važnije, zaduženi su za primjenu pravila. U kontekstu politike, ova pravila su svakako zakoni, pa je vlast ta koja se može smatrati upravljačem i zadužena je da obezbijedi primjenu zakona na datoj teritoriji. Plamenac pravi razliku između potčinjenih i podređenih, pa potčinjene vezuje za menadžment zato što su oni samo usmjereni od strane lidera, tj. menadžera, a s druge strane, podređeni su oni koji moraju poštovati pravila koja upravljači donose. Obični građani su više potčinjeni nego podređeni u političkoj sferi zato što „vladari i potčinjeni pripadaju istoj političkoj zajednici ali, uobičajeno ne i istoj organizaciji; oni ne rade zajedno i nisu angažovani u istom poslu kao menadžeri i njihovi podređeni” (Plamenac, 87). Suština je u tome da građani aktivno ne učestvuju u procesu donošenja odluka, što je jedino moguće u neposrednoj demokratiji. „Ako biti politički aktivan znači učestvovati u vladanju, u predstavničkoj demokratiji obični građani nisu politički aktivni, ali ako to znači učestvovanje u delatnostima koje utiču na one koji vladaju, oni mogu biti politički vrlo aktivni” (*Ibid.*).

Definišući vođstvo u užem smislu, Plamenac dodatno pojačava svoje već naznačene tvrdnje o predstavničkoj demokratiji, a posebno o odnosu mase i elite. Ovdje se masa i elita direktno ne pominju, ali je jasno da Plamenac aludira na odnos većine i manjine i da u tim relacijama i piše. Ključna odlika vođstva u užem smislu je u stvari i razlika u odnosu na prethodno definisane tipove. Naime, „vođa ima sledbenike a ne potčinjene ili podređene koji dele njegova uverenja ili njegove ciljeve; on je (ili teži da bude) njihov glasnogovornik, a ne njihov vladar ili menadžer” (Plamenac, 88). Očigledno je da je ovaj vid vođstva svojstven demokratskom okruženju u kojem je vođa ili vlast istinski zastupnik interesa društva i, što je veoma bitno, ova vlast dijeli interese i osjećanja svojih građana i odgovorna je za njih. Dakle, ne samo da postoji odgovornost vođa pred elitama već i odgovornost elite za građane. Plamenac ovdje indirektno pokazuje da je neophodan dijalog između političke elite i ostatka društva zato što je to jedini način da predstavnička demokratija postigne svoj cilj i da se odgovornost elite obezbijedi. Vladari modernih država ne samo „da usmeravaju energiju svojih građana nego i, kao

nikada pre, traže podršku i razumevanje” (Plamenac, 89). Osim toga, „Demokratija bi u tom slučaju bila tretirana kao tip društva u kome su elite (ekonomske i kulturne, kao i političke) „otvorene” u principu i regrutovane u stvari iz različitih društvenih slojeva na osnovu individualnih zasluga” (Botomor, 24). Ova argumentacija dodatno pojačava vezu između elite i ostatka društva, odnosno ukazuje na dublje veze koje tu postoje. Isti autor dodaje da elite i vođe moraju sprovoditi ideale većine stanovništva, posebno slojeva koji su duži vremenski period živjeli u siromaštvu i u podređenom položaju (Botomor, 108).

U ovom dijelu Plamenac pravi poređenje između autoritarnih i liberalnih, zapadnoevropskih režima i tvrdi da bi, empirijski posmatrano, bez ulaženja u šire tumačenje, ovakav vid demokratije mogao biti prije postignut u autoritarnim državama zato što vladari imaju veću podršku. Zbog proste činjenice da nije dodatno pojasnio ovakvu tvrdnju, ostaje nejasno na koji vid podrške režimu misli jer autoritarna vlast svoju podršku dobija silom, a jedini momenti kada zaista ima podršku koja je zasnovana na volji je na početku uspostavljanja režima. Ovo iz razloga što su autoritarni režimi obično nastajali poslije vremena kriza i usljed velikih očekivanja građana često je realnost zamagljena a vlast na početku i ispunjava obećanja. Ipak, na kraju djelimično pojašnjava pojam odgovornosti u ovom kontekstu i kaže da „ne možemo reći da je istinska podrška naroda uslov da vladari budu odgovorni pred njim” (*Ibid.*).

Demokratija može postojati jedino ako je građani žele. Pošto sami biraju svoje lidere, oni i odlučuju o stepenu političke odgovornosti koju će im nametnuti. U svakom slučaju, demokratija i to predstavnička demokratija zasniva se na postojanju demokratskih vođa i sljedbenika. Jedini način da dobije smisao i da ima političke odgovornosti je da postoji jaka veza između vladara i sljedbenika (a ne potčinjenih ili podređenih) i da sljedbenici ne smiju biti pasivni. Može se čak i reći da sljedbenici „moraju biti vođe i pretendovati da to budu; oni moraju govoriti i delovati kao da su omiljeni, kao da su njihovi potčinjeni takođe njihovi sledbenici i partneri” (Plamenac, 92).

ZAKLJUČAK

Razmatranja Džona Plamenca o uticaju elitističkog pristupa demokratiji zaslužuju veliku pažnju. Iako se nije bavio praktičnim implikacijama ove teorije, već samo teorijski ispitivao probleme elitizma, odno-

sno radove Mihelsa, Moske i Pareta, ukazavši na manjkavosti kao i dobre strane njihovih djela, Plamenac je našao vezu između teorije elite i pojedinih aspekata predstavničke demokratije. Nije posvetio previše pažnje teorijama tri autora u cjelini, već je u zavisnosti od pitanja koje mu zaokuplja pažnju davao kritički osvrt njihovim argumentima. Ipak, najveći dio, što je ujedno i ključni problem Plamenčevog teorijskog opusa koji se tiče ove teme, posvećen je problemu političke odgovornosti. Baš iz tog razloga koncentrisan je na *akademski* napad na demokratiju, koji obuhvata radove Mihelsa, Moske i Pareta.

Plamenac veliku pažnju posvećuje argumentima Mihelsa i kroz razmatranje gvozdenog zakona oligarhije koji predstavlja osnovnu tezu njegovog rada. Kroz ovu analizu Plamenac pokazuje koji su neki od problema predstavničke demokratije i već na samom početku definiše šta može biti najveći problem predstavničke demokratije a to je udaljavaње vođa od svojih sljedbenika, tj. onih koji su ih birali. Ovakav tok je razlog stvaranja sve veće moći u rukama lidera, pogotovo kada se radi o organizacijama kakve su političke partije. Na kraju, Plamenac nije u mogućnosti da u potpunosti odgovori Mihelsu baš iz ovog razloga, što je neke od zakona koje je Mihels formulisao nemoguće primijeniti na širi sistem u kojem ima više aktera, po mnogo čemu međusobno različitim.

Plamenac podržava vlast ustanovljenu na zakonima, ali svjestan je činjenice da nije dovoljno da samo postoji zakon. Zakon se mora poštovati, pa kako i sam kaže „u duhu” i jednakost svih članova zajednice trebalo bi da bude imperativ vlasti. Zanimljivo je to da Plamenac makar indirektno provlači tezu da je percepcija jednakosti kod građana veoma bitna i da je važno da građani osjećaju da su jednaki pred zakonom. Kritikujući Moskine argumente o tome da su sposobnosti elite određenih krugova društva, prije svega misleći na gornje slojeve, Plamenac samo potvrđuje prethodno navedenu tezu i dovodi u pitanje Moskino shvatanje ovog problema. Jer nije dokazano da politička odgovornost zavisi od statusa u društvu, tj. od toga ko ima mogućnost da kontroliše izabranu elitu, a kroz izbore, koji su jedini način na koji građani u redovnim intervalima imaju mogućnost da iskažu svoje preference. Bitno je da birači budu upoznati sa najvažnijim problemima u društvu.

Kroz poseban pristup vrstama vođstva, Plamenac definitivno pokazuje da je moderni mislilac koji ne vidi alternativu demokratiji, odnosno predstavničkoj demokratiji. U više navrata navodi da je neposred-

na demokratija neizvodljiva, osim ako se radi o manjim zajednicama. Kroz poseban osvrt na vođstvo u užem smislu, Plamenac govori kakav treba da bude odnos između vlasti i ostatka društva, kao i koje su međusobne obaveze kako bi sistem bio što demokratskiji.

Na kraju, važno je naglasiti da je Plamenac postavio dobru osnovu za analizu problema elitističke teorije sa stanovišta njene veze sa demokratijom, posebno predstavničkom demokratijom. Ukazao je na teorijske dileme i nejasnoće i pokazao kako se elitistički pristup Mihelsa, Pareta i Moske može povezati i čak u određenom smislu dopuniti teorijskim pristupom predstavničkoj demokratiji.

LITERATURA

- [1] Botomor, Tomas (2008), *Elite i društvo*, Mediteran publishing, Novi Sad.
- [2] Englestad, Frederik, Gulbrandsen, Trygve (2007), *Comparative Social Research, Volume 23: Comparative Studies of Social and Political Elites*, Elsevier Ltd, Oslo.
- [3] Hartmann, Michael (2007), *The Sociology of Elites*, Routledge, New York.
- [4] Plamenac, Džon (2006), *Izabrana djela, tom III: Demokratija i iluzija. Saglasnost, sloboda i politička obaveza* CID, Podgorica.
- [5] Ruso, Žan Žak (1993), *Društveni ugovor*, Filip Višnjić, Beograd.
- [6] Schumpeter, Joseph, A. (2003), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Routledge, London and New York.

Branko BOŠKOVIĆ

ELITE AND DEMOCRACY

Summary

The theory of elites represents significant topic of political and sociological theory and has since long been in the focus on many theorists. John Plamenac is not one of them but has tied to research it from a different level. His main focus in on the responsibility of elites, moreover, on the political elite. In developing argumentation in this direction he chose the founders of the elite theory Michels, Pareto and Mosca and discussed different aspects of their theory.

Elites are much different now than they have been before and one of the main Plamenac described the three authors' opus as the *academic* and does not take into account other theories. Plamenac's conclusions are that representative democracy

needs elites in order to run the state and be the authority because it is impossible to have direct democracy in societies as large as the ones today. However, elites need to be responsible to the society or to be more precise, to those who elected them. But the type of the rule will much depend on the society and their constitution. He evaluates that members of the society need to be informed as much as possible about key political issues because it will make them easier to choose between political parties and their representatives.

When discussing different aspects of responsibility, Plamenac developed three types of leadership, each having different consequences of relations between elite and citizenship. First being management, which often exists in organizations and means directing. Secondly, it is supervisors (controllers) who also bring and adopt rules and finally the leadership in the narrow sense. This type of leadership is the most common in democratic societies where leaders or the elite represent interests of the whole society and is responsible for them.

Reflections of Plamenac on the elitist theory are important for discussing the future of the representative democracy. He wisely interprets possible outcomes of the different relations between elites and the citizenry, but not less importantly develops a critical stance towards the three most important theoreticians of the elites. He proves to the modern author who perceives no alternative towards democracy. In the end he proves that elitist theory of Pareto, Mosca and Michels can be connected with the theory of the representative democracy on a deeper level.